

Mustafa Satı Bey ve *Fenn-i Terbiye'si*

“Mektepler milletlerin mâzîsini aks, halini temsil, âtîsini ihzâr eder.”

Mustafa Satı Bey

Satı Bey 1880-1968 yılları arası yaşamıştır. Eğitimci ve aynı zamanda siyasetçi olan Mustafa Satı Bey Yemen’de doğmuş, Bağdat’ta vefat etmiştir. İttihat ve Terakki’ye destek vermiş ve 1919’a kadar Osmanlılık akımı, ardından Arap milliyetçiliği taraftarlığı ile tanınmıştır. Kendisi pedagojiye dair ilk kitap niteliği taşıyan *Fenn-i Terbiye* adlı eseri kaleme almıştır. Çalışma üç bölümde sunulmuştur. Birinci bölümde Terbiye-i Bedeniye, ikinci bölümde Terbiye-i Fikriye, üçüncü bölümde ise Terbiye-i Ahlakiye başlıkları yer almıştır. Bu eser manevi ordular hükmünde olan muallimlerin ve talebelerin en büyük ihtiyacı olan terbiye meselesinin halledilmesi amacıyla yazılmıştır.

Medhal kısmında yazar ufak bir giriş niteliğinde terbiye hususuna değinmiştir. Bir çekirdeğin toprağa atılıp filizlenmesi gibi her bir çocuğun farklı bir büyüme sonucu terbiye ile filizlendiği örneğini vermektedir. Yazarın etkileyici bir örnek ile başlaması terbiye meselesini çocuklarda çok önemsediyini belli etmektedir denilebilir. Terbiye hususunda Eflatun’dan Kant’a, Spencer’dan Gazzâlî’ye kadar birçok düşünürün tanımlamalarına yer vermiştir. Yazar bu açıdan geniş bir literatürle yirmiye yakın düşünürün kavramsal çalışmasından yararlanmıştır. Bu tanımlamaların kimi hedefi, kimi yöntemi üzerinde dursa da birbirinden gayrı tanımlar değildir. Bir başka konu olan terbiyenin hâsıl olduğu alanlar için yazar ilk önce aileyi zikretmektedir. Ardından mektep, muhit ve nefisten bahsetmeyi ihmal etmez.

Birinci bölüm olan **Terbiye-i Bedeniye**’de *“beden terbiyesinin gaye ve ehemmiyeti”*ni anlatan bir başlık bulunmaktadır. Çocukların terbiyesinden önce anne ve baba, kendi sıhhatine ve kuvvetine ehemmiyet vermelidir. Gıda, beden sağlığı için olmazsa olmaz niteliktedir. Yemeklerin besleyici olması gerekir. Çocukların odalarında saf hava almaları için pencereden teneffüs imkanı sağlanmalıdır. Çocuklar hareketli olmalı, hallerinde sessizlik endişe vericidir. Çocuklar için önemli olan bir başka konu temizliktir. Giydikleri kıyafetlerin bedeni muhafaza edip ağır olmaması da önemlidir. *“Terbiye-i bedeni ve mektep”* başlığında anlatılanlar şu şekildedir: Uzun süre mektepte ders gören çocuklar mektebin havasından, ışığından, rahlelerin şeklinden etkilenirler. Mektep çocuklara ailede gördüğü zararları da hafifletme fırsatı sunabilir. *“Terbiye-i bedeniye ve mektep binaları”* başlığında ise şu meseleler ele alınır: Mektep binalarının rutubetli olmaması gerekir. Tahta ve levhalar yerli yerinde olup ders sırasında dersliklere ışık ne az ne de çok girmelidir. Duvar renkleri ne çok koyu ne de çok parlak olmalıdır. Bahçe bütün çocukların rahatça dolaşabileceği genişlikte olmalıdır. *“Ders rahleleri”* için; çocukların azaları ve kemikleri açısından ders rahleleri büyük önem taşır. Masalar, çocuğun dik pozisyonda rahatlıkla ders dinleyebilecekleri vaziyette olmalıdır. Bir rahlede ikiden fazla çocuk olmamalıdır. Aksi halde bu durum zahmet çekmelerine sebep olabilir. *“Takayyüdat-ı sıhhiye”* başlığında mektepteki soba kullanımından temizliğe, mektebe aşısız çocuk almamaktan çocukların yaşlarına kadar meseleler zikredilir. Mektebin çok sıcakken tatil olması, çocukların teneffüste çalışmalarının yasaklanması ve temizlik harici hareketlerde bulunan çocukların münasip bir dille uyarılması ele alınır. *“Riyazat-ı bedeniye”* başlığında şu ifadeler mevcuttur:

Oyun, spor ve jimnastik bedenin riyazatı için esastır. Riyazat ve idmanlar bedene zindelik verir, az kuvvetle çok iş yapmaya yarar sağlar. Ahlak üzerine de tesir eden riyazat çocukları tevhid-i hareket ile cesur ve müteyakkız hale getirir. Çocuklar oyun oynamayı sever ve oyun oynarken kendilerine bir anne-baba şefkatiyle yaklaşılmasını arzu ederler. Jimnastik, sağlamlık, düzen ve terbiyeyi sağlar. Bunların dışında el işleri ve musiki de birer beden-i riyazattır.

İkinci bölüm olan **Terbiye-i Fikriye**'de "*fikir terbiyesinin gaye ve ehemmiyeti*" başlığında fikrin terbiyesiyle iyi anlamak, iyi öğrenmek ve iyi düşünmek esastır. Muhakeme yeteneği terbiye-i fikriye ile genişleyip kişiye isabet, istikamet ve sürat kazandırır. İnsana malumat verilirken malumatı kullanmak için usul de öğretmek gerekir. Terbiye-i fikriyenin önemi hayat için tefekkür kazandırması ve fiillerde terbiye-i ahlakiyeye de katkı sağlamasındandır. Herkese malumat-ı umumiye ve terbiye-i esasiye verildikten sonra hususi anlamda kişiye de terbiye-i meslekiye verilmelidir. "*İttıla-i harici ve ihtisas*" adlı bölüm beş duyu organımızın havasları olan görme, duyma, dokunma, tatma ve işitmenin izahı ile başlar. Bu havasların birbirini desteklemesi, birbirine yardım etmesini anlatmak ile devam eder. Gözümüzün bir yere kadar görmesi gibi havaslarımız sınırlıdır. Görmemiz ışığın şiddeti ve rengine, işitemiz sesin perde ve şiddetine, tat alma duyumuz ise sıcaklık, baskı ve temasa bağlıdır. Her bir uzvun algılaması kişinin tecrübelerine göre değişmektedir. Bu havasların terbiyesi çok önemlidir. Zira malumatın başlıca kaynağı odur. "*İttıla-i batini ve idrak*" başlığı altında yazar şu hususlara değinmiştir: Malumatlarımızın bir kısmı iç dünyamızın ve nefsimizin haline göredir. İstidatlarımız ve ahlakımız da bu halin bir yansımasıdır. Çocuklarda batını fikirler pek sınırlıdır. İdrak, hız ve itiyat gibi batını hasseler dikkat tesiri ile artar. Eski düşüncelerimizle bir kişinin söz ve davranışları hakkında güzel ya da güzel değil şeklinde bir değerlendirmemiz olmuş olur. Çocukları küçüklüklerinden itibaren korku ile eğitmek yanlıştır çünkü batını fikirlerin kötülüğü çocukluk dönemiyle bir ölçüde bağlantılıdır.

Mürebberler bir yandan talebelerini bir yandan da kendilerini tetkike çalışmalıdır. Fikirlerin ve hislerin tahlil edilmesi lisan ile olur. Bu açıdan idrakin terbiyesinde lisan, karşılıklı konuşma ve kitabet dersleri önemlidir. "*Hıfz ve tahattur*" ezberlemek ve hatırlamak hayatımızın devamı için vazgeçilmezdir. Bir şeyin sürati, sühuleti, metaneti kişiden kişiye göre değişmektedir. Hatıraları hayallerle karıştırmamak elzemdir. Fikirlerin tekrarı hatırlamayı ve hafızayı güçlendirirken asabi tabiatlı kişilerin, tütün ve alkol kullananların ya da havanın bozuk olmasının hafızayı azaltıcı yönü vardır. Çocukların meraklarını çekmek, her ders öncesi bir önceki dersin tekrarını yapmak önemlidir. Dersleri fazla uzatmamalı, çocukların anlayacağı şekilde konuları anlatmalıyız. "*Terabut ve teselsül-i efkar*" adıyla yer alan başlıkta izah edilmiştir ki; bir şeyin parçası bütünü, sebebi sonucunu, alameti aslını hatırlatır. Zihin daldan dala atlıyor gibi görünür ancak gerçekte böyle değildir, silsiledeki halkaların vasıtası belirgin olmadığından böyle görünür. Her fikir zihinde farklı fikirler uyandırabilir. Yalnız fikirler değil heyecanlanma, elem gibi hisler de uyanır. Netice itibarıyla duygu, düşünce ve davranışlarımız arasındaki bağ tabiat-ı fikriyemizi ve ahlakımızı belirler.

"*Tahayyül*" eşya hakkında ya da daha evvel görülmedik şeylerin zihinde cisimleştirilmiş haline denir. Tahayyül adeta imalat için model vazifesi görür, tahayyülle birlikte ahlaken kişide meyl-i teali ve ümid-i terakki olur. Faydaları olduğu kadar zararları da olabilir. Vehimler, muhal emeller gibi... Bu açıdan dengeli olma hali tahayyülde çok mühimdir. Masallar, coğrafya, tarih, el işleri gibi derslerle çocukların muhayyilelerini ikaz etmek ve fenn-i bilgilerle muhakeme yeteneklerini geliştirmek terbiye-i fikriyedir. "*Tecrid ve tamim*" bizlere şunları sunmaktadır: Hariçte bir fert halinde bulunmayan, soyut düşüncelere mücerret denir. Müstakilen tasavvur etmeye tecrid adı verilir. Tamim ise genelge, genelleştirme demektir. Bir fikir ne kadar

kapsayıcıysa o kadar genele hitap eder. Yani tamimin derecesi şumulün derecesiyle bağlantılıdır. Tecrid için malumatı muhakemeye, karşılaştırmaya ve sınıflandırmaya yol açtığı söylenebilir. Bu açıdan tekellüm, riyaziyat ve mantık tecrit ürünüdür. Tamim muhakemeyi ve ezberi kolaylaştırır. “*Hüküm ve muhakeme*” Aralarında bir münasebet oluşturulan iki fikrin tasavvur ve tasdik edilmesine hüküm denir. Bilgiler hükümlerden oluşur. Fikirler bir hükmeye dahil değilse ilimler oluşmamaktadır. Bilinenden bilinmeyi bulma, davanın ispatı, olayların sebepleri hep muhakeme sayesinde olur. Muhakeme bütünden parçaya, parçadan bütüne bir de kıyas yöntemiyle yapılır.

Fikrin terbiyesinde hatalı hükümlerin temizlenmesi ve delil içeren hükümlere merak celp edilmesi önemlidir. Riyaziyat ve lisan dersleriyle muhakeme filizlenir. Direkt cevapları söyleyerek çocuklara buldurmaya çalışmakta muhakeme kabiliyetini arttırmaya yardımcıdır. “*Akil ve mantık*” başlığındaki ifadeler şöyledir: Sınırlı tesirimize rağmen umumi şeyleri idrak etmeye çalışıyoruz, bunu da akıl ile ilişkilendiriyoruz. İlişkilendirdiğimiz bu akıl, mantığı çerçevede kendini göstermelidir. Çocuklara mantık öğretmek için bunun ilmini değil, mantığı muhakeme itiyadı oluşturulmaya çalışılmalıdır. “*Lisan ve nutuk*” kısmında bahsedilenler: Kelimeler zihnimizde fikirler ile irtibatlıdır. Lisan fikirleri ifade etmekle birlikte onların terakkiyatına da katkı sağlar. Lisanın düşünce ile irtibatına baktığımızda karşımıza nutuk kelimesi çıkar. Lisanın düşünülmesi, kendi kendine konuşmayı, onun açıktan söylenmesi ise nutka tekabül eder. Lisan fikirlere şahsiyet kazandırdığında kötü sonuçlar da doğurabilir. Çocuklarda lisanın mükemmeliyetine çok çalışmalıdır. Nutuk için konuşma alıştırmaları sıklaştırılmalıdır. “*Dikkat*” adlı başlığı kaleme alan yazarın sözleri şu şekildedir: Dikkat, nazar-ı idraki zihin üzerinde merkezi konuma getirmektir. Bu bazen ihtiyari bazen de gayr-ı ihtiyari olur. Eşyaya dikkat eden çok, zihniyata dikkat eden azdır. Maddi ve manevi acılar dikkatin toparlanmasını zorlaştırır. Muallimler talebelerin derslerde dikkatini dağıtacak şeylerle ilgilenmelerini engellemelidir. Derslerde verilen aralar, dikkat için önemlidir.

Üçüncü bölüm olan **Terbiye-i Ahlakiye**'de “*ahlaki terbiyenin gaye ve ehemmiyeti*” adlı bir kısım mevcuttur: İnsanın kendisine ve diğer insanların saadet ve kemaline sebep olacak huyların oluşturması gayelenir. Fiillerimizde ihtiyar, ihtiras ve itiyat mühim rol oynar. İhtiyar ve ihtiras bir kişide varsa itiyat peşinden gelecektir. Fikirler ve hisler ihtiyarı netice verir. Terbiye-i ahlakta beden ve zekanın kötü yolda kullanılmasına mani olunmuş olduğundan bu durum fevkalade ehemmiyetlidir. “*Hissiyat ve temayülat*” başlığı bulunan bu bölümde şu ifadeler yer alır: Hissiyat, hayattaki fiillerimize, fikir ve muhakemelerimize, irademize tesir eder. İnsanı hislendiren şeyler daha derin iz bırakır. Haz ve elem iki zıt duygu olup maddi-manevi neticeleri beraberinde getirebilmektedir. Temayüle meyilli olan faaliyet hazzı, muhalif olan faaliyet ise elemi gösterir. Herkesin temayül ettiği fiiller başkadır. Bu fiiller tasavvur edildiği ve yapılmaya fırsat bulunduğu arzu şeklinde karşımıza çıkar, bir maniye uğrarsa da elem olarak belirir. Maddi temayülde bekaya ve tenasüle meyletmek vardı. Şahsi temayülde haz ve faaliyete meyl ile nefis sevgisi bulunur. Temayülat-ı içtimaiyyede taklit ve alakaya meyl ile aileye, vatana, meslektaşına muhabbet sayılabilir. Temayülat-ı aliye ise hakikat, iyilik, fazilet ve din sevgisi ile ifade edilebilir.

Çocuklarda evvela maddi ve şahsi temayül, ardından içtimai, sonrasında ise temayülat-ı aliye görülür. “*Terbiye-i temayülat ve hissiyat*” başlığında ise şöyle denmektedir: Mürebbiyeler her bir şahsın temayülünün görüp ona uygun terbiyeye mecburdurlar. Bazı temayüller arttırılmalı, bazıları hafifletilmeli, bazıları ise istikamete sevk edilmelidir. Kötü temayüllere fırsat verilmemeli, iyi temayüller sık sık anılmalıdır. Elemlere tahammül etmeye, manevi zevklerin tercih edilmesine çocuklar alıştırmalıdır. Aile muhabbeti sosyal temayüllerin

esasidir, buna çok önem verilmelidir. Faziletlerin sevgisine ahlakın en yüksek amili olması hasebiyle takviyeye çalışılmalıdır. “*İrade ve ihtiyar*” kısmında yazar özetle şöyle der: Fiil-i iradede dört aşama vardır: Tasavvur, istişare, karar ve icra. Bu aşamalar bazen süratli olup bazen uzayabilmektedir. İradede sürat, şiddet ve metanet vasıflarından söz edilmektedir. Kararın çabuk verilmesi sürat; çabuk icra edilmesi şiddet, icra esnasında ortaya çıkacak manilere mukavemet göstermeye ise metanet denir. İrade fikirler üzerine doğrudan tesirlidir. Hissiyat ve dikkat üzerine de tesir ettiği söylenir. Fikrin, hissin ve beden kabiliyeti iradenin kuvvetiyle bağlantılıdır. Çocuklarda his ve fikirlerin teşekkülüyle irade başlar. Terbiye ediciler çocukların iradelerini kuvvetlendirmek için nümune-i imtisal göstermeli, emir, nehiy ve nasihati elden bırakmamalı, bedeni takviye etmeyi ihmal etmemeli ve iradeyi felce uğratacak his ve fikirleri izale etmelidirler.

“*İtiyad*” adlı bir başlıkla terbiye-i ahlakiye bölümü devam etmektedir: Tekerrür hassasiyeti izale eder ancak hassasiyeti bilinçli bir biçimde koruma durumuna itiyat denir. Çocuklara beden, fikren ve ahlaken iyi itiyatlar kazandırıp, fena hallerin itiyat haline gelmesine engel olunmalıdır. Çocukların izzet-i nefsinin rencide etmemeye özen gösterilmelidir. “*Seciye*” kısmında izah edilenler şöyledir: Seciyeyi kısaca bünye ve mizaç olarak tanımlayabiliriz. Seciye manevi sahayı tanımlar, sima birbirinin aynı olmadığı gibi seciye de farklılık gösterir. Simada benzerlik olduğu gibi seciyede de benzerlik olabilir. Faaliyetlerin meyli seciyeyi teşkil eder. Bu temayüllerin şekil ve şiddetine göre seciyeler belirlenir. Bu açıdan kimi hassas, kimi lakayt, kimi tereddütlü, kimi de melankolik olmaktadır. Bunların belirlenmesi farklı zaman ve farklı hallere bağlıdır. Mürebbiler çocukların seciyelerini tayin edip ona göre bir tesir yolu bulmalıdırlar. Çocuklara dengeli ve sağlam bir seciye kazandırmalıdırlar. Bunun için çocukların fikir, his ve iradesini denge gözeterek terbiye etmelidirler.

“*Vicdan*” terbiye-i ahlakiyenin son kısmıdır ve bu kısımda şu ifadeler yer alır: Vicdan kalbimize iyilik yaptığımızda gelen ferahlık, fenalık yaptığımızda gelen azap verici şey olarak bilinir. Vicdan akıl, his ve iradeden başka bir şey değildir. Aklın iyilik ve fenalık zamanlarında verdiği hüküm vicdan ile alakalıdır. Vicdan azabı ya da vicdanın inşirahı ile yapılan fiillerden duyulan elem ve haz hislerinin varlığı söz konusudur. Çocuklar yetişkinlerin kendilerine fena dediği şeyi fena, iyi dediği şeyi de iyi olarak alırlar, zamanla bu değişir. Kavimden kavme ve fertten ferde göre vicdanın telakkisi değişir. Ahlakın en önemli teyidi vicdandır denilebilir. Çocuklara arada sırada vicdanları ile karşı karşıya kalacağı ortamlar hazırlamak, hayır hakkında açık fikirler vermek ve onlarda bu hayra karşı muhabbet oluşturmak elzemdir.

Satı Bey’in eserleriyle ilgili Hatice Başar’ın “*Satı Bey’in Eğitim İle İlgili Görüşleri*” adlı yüksek lisans tezi, Fatma Çil’in “*Satı Bey’in Hayatı, Eserleri ve Türk Eğitimine Katkıları*” adlı yüksek lisans tezi vardır. Hassaten terbiye konusuyla alakalı Mehmet Volkan Şahin’in “*Satı Bey’in Terbiye Mecmuasının Eğitimsel Açısından İncelenmesi*” adlı yüksek lisans tezi görünmektedir. Üç bölümden oluşan *Fenn-i Terbiye* kitabının her bölümü tanım, izah ve mürebbilerin çocuklara bu konu ile ilgili yapması gereken tutum ve davranışları sunduğunu görmekteyiz. İşlenen konulardan genel itibarıyla beden, fikir ve ahlakın terbiyesiyle birlikte çocuklarda ilmin terbiyesi ortaya çıkacağı yazarın söylemek istediği bir durumdur. Bu açıdan eser, her bölümün tek tek incelenmesi gerek örneklerle zenginleştirilmesi gerekse tanımların genişletilip açıklanması bakımından mühim bir eserdir. Her bir konu önem sırasına göre, terbiye edilecek çocukların durumunu göz önünde bulundurarak hassasiyetle yazılmıştır. Yazar bizde yorumları ve fikirleri bakımından isabetli cümleler kurduğu kanaati oluşturur. Kitabın dili dönemine uygun olarak Osmanlı Türkçesinde yer alan kelimeler kullanılarak yazılmıştır ki, bu da günümüz okuyucularını zorlayabilir. Ancak Osmanlı Türkçesine hâkim ve bu hususta kelime

bilgisine sahip olan insanlar rahatlıkla bu eseri okuyabilir. Bunda kitabın akıcı olmasının payı büyüktür kanaatindeyim. Genel itibariyle kitaptaki fikirler ve olaylar bağlamına uygun bir şekilde sunulmuş ve mürebbiler için hazır bilgi niteliği taşımaktadır.